

השימור הסמוי מן העין: על הקשר שבין שימור, הריסה ומחיקה

המבקר במתחם משרדי הממשלה בעיר התחתית בחיפה מבחין כי בין המבנים המונומנטליים מבצבצים בנייני אבן השייכים לתקופה אחרת ולתכנון מסוג אחר. אלה הם שרידיה של 'חיפה החדשה', העיר שנבנתה על-ידי דהאר אל עומר באמצע המאה השמונה-עשרה. למעט מבני הדת שנותרו בו עד היום, נהרס הגרעין של העיר העתיקה-חדשה של חיפה בשנת 1948. מאמר זה ינסה לבחון את נושא השימור על רקע פעולות ההריסה והמחיקה שבוצעו באתרים כמו חיפה התחתית ושדרות ירושלים ביפו, ויבחן האם ניתן להציג אופציה אחרת לתפיסת השימור הנוכחית, אשר תגדיר את השימור ככלי תכנוני המעודד תוספות של שכבות חדשות על גבי הקיים, ללא הריסה וללא מחיקה.

Invisible Preservation: On the Relations between Preservation, Destruction and Erasure

Visitors to the government office complex in downtown Haifa will notice, among the monumental buildings, several stone buildings that belong to a different era and to another model of urban planning. These are the vestiges of the "New Haifa," the city built by Dhaher al-Omar in the mid-18th century. With the exception of the religious buildings still standing at the site, the nucleus of this old-new city was destroyed in 1948. This article examines the subject of preservation in relation to processes of destruction and erasure that were imposed on sites like downtown Haifa and Jerusalem Blvd. in Jaffa. I will then offer a possible alternative to the current preservation approach, which involves the addition of new layers to existing structures without destroying or erasing them.

Preservation is not merely a technical tool used for

שימור אינו רק כלי טכני העוסק בשחזור ושיקום, תוך הקפדה על שימוש בחומרים המקוריים; זהו כלי חברתי הנשען על געגוע ונוסטלגיה אל העבר שחומק, וניסיון להשאיר לו זכר. ההחלטה אם מתחם ראוי לשימור היא תוצר של משא ומתן תרבותי המונחה על-ידי הגמוניות חברתית. משא ומתן זה מכריע מה יוצג ומה יודחק, מה לזכור ומה לשכוח, מה לשמור ומה להרוס. בסיכומו של ההליך, השימור מיושם בכלים ומנגנונים ממסדיים, שבעזרתם מממשת החברה את החלטותיה על מרכיבי העבר הראויים, לדעתה, להנצחה ולקיבוע בזיכרון הקולקטיבי. הכרזה על אתר כראוי לשימור מעבירה אותו לתחום המואר של החשיבות הקולקטיבית, ומזכה אותו בהכרה וברישום סמלי בתוכה. הכרזה זו מבנה מקום מטפורי שבו העבר המסומן מקבל הכרה ציבורית קיבוצית כבר מעצם פעולת ההכרזה. השאלה העולה מעצם קיומו של 'מנגנון שימור' הגמוני זה היא: האם מנגנון זה אינו הופך גם לכלי מחיקה של מורשות ומסורות אחרות של העבר, ומוחיר אתרים רבים בתחום החשור, כדחויים, מוכחשים וחסרי הכרה ציבורית? הדוגמא הבולטת לעין היא ההתעלמות מהמורשת הפלסטינית הבנויה בישראל, אך תהליך זה נכון גם לגבי המורשת שנותרה מתקופת ראשית המדינה, תקופת המעברות וההגירה של קהילות רבות שהותכו בכור ההיתוך הישראלי.

reconstruction and rehabilitation, with an emphasis on the conservation of original materials; it is also a social tool whose employment stems from a longing and nostalgia for an elusive past, and from an attempt to retain some of its vestiges. The decision to preserve a given site is ultimately negotiated by a cultural hegemony that determines what will remain visible and what will be repressed, what will be remembered and what will be forgotten, what will be preserved and what will be destroyed. Once it is decided what elements are worthy of commemoration, preservation and collective remembering, this decision is implemented by means of institutional tools and mechanisms.

Such a decision circumscribes a metaphorical space within which certain aspects of the past are publicly recognized. At the same time, such hegemonic "preservation mechanisms" serve to erase other aspects of the past, together with other heritages and traditions that are marginalized, denied, and deprived of public recognition. The most obvious example, in the Israeli context, is the manner in which the country's Palestinian heritage is ignored; yet this strategy of deliberate forgetting is also applied to vestiges of the early years of Israeli independence – such as the transit camps created during this period of mass immigration to the country.

The argument often raised against preservation is that it amounts to the symbolic freezing of a single moment in time, thus arresting natural processes of progress,

טענה המושמעת כנגד השימור היא כי הוא מסמל הקפאה של המצב הקיים ועוצר תהליכים טבעיים של קידמה, פיתוח ובנייה. אנשי השימור מדדקים פעמים רבות כנגד פיתוח היתר, הכרוך במחיקה של מבנים ואחרים קיימים. אך דווקא מול תהליכים חריפים אלו, הכרוכים בהרס של רקמות אנושיות ופיזיות קיימות, מציע שיח השימור הכרה ברצף של הזמן ההיסטורי והמשכיות אינטגרטיבית רב־שכבתית של הרצף הבנוי. מבנים קיימים, כמו קהילות קיימות, הם נכסים ברי קיימא עליהם אפשר להוסיף, ללא הרס של המרקם וללא פגיעה קיצונית בו. קווי המחאר לפיתוח ולשינוי מסוג זה יהיו, אולי, מוגבלים בהיקפם, אבל הם יכולים להבטיח תפיסה של רציפות וחיזוק הקשר למקום.

מחיקה מוחלטת, יחד עם התחלה 'כל פעם מחדש', היא תהליך מובנה בתוך התנועה הציונית. בניסיון לייצר מצע חלק ('טאבולה ראסה') ליצירתה של 'הארץ הישנה חדשה' מובנים מספר מרכיבים משולבים. התהליך כלל מחיקה של המורשת הערבית הבנויה, זו שלא התאימה לדימוי של הארץ כריקה, מחד גיסא, ותהליך של ניכוס ואימוץ המקומיות וסמליה, מאידך גיסא. כמו שאומצו תפוזי יפו, הצבר ועץ הזית, כך נוכס גם מושג 'הבית הערבי', זה שהפך לערך של נדל"ן, מעטפת פיזית מרוקנת מנוכחותם של דייריה המקוריים. לתהליך זה של ניכוס ואימוץ

1 Buildings such as the old Technion – Israeli Institute of Technology (designed by the architect Alexander Baerwald), or Gymnasia Herzliya (designed by architect Joseph Barsky) attempted to create a local, Jewish, architectural style while dialoguing with and studying local traditions. For further discussion of the rejected Middle Eastern character of Israeli places, see: Haim Jacobi, "The Third Place: Architecture, Nationality and the Postcolonial Gaze," *Theory and Criticism* 30 (Spring 2007), Van Leer Jerusalem Institute [Hebrew].

1 מבנים כדוגמת הטכניון הישן בחיפה של אדרי' אלכסנדר ברולד, או גימנסיה הרצליה של אדרי' יוסף ברסקי, ניסו לייצר אדריכלות יהודית מקומית, תוך דיאלוג ולימוד של המורשת המקומית. להרחבה בנושא המזרחיות הדחיה של המקום הישראלי, ראו: חיים

development and construction. Advocates of preservation are frequently appalled by overdevelopment and by the erasure of existing buildings and sites. In contrast to such extreme destruction of human and physical environments, the discourse on preservation seeks to maintain a historical continuum based on the integration of new elements into multilayered sites. Existing buildings, like existing communities, are sustainable structures to which one may add without destroying or radically transforming what already exists. Development and change of this kind may be limited in scope, yet they insure continuity and strengthen our connection to a given place.

Processes of total erasure and the initiation of "new beginnings" are built into the Zionist project. The creation of a tabula rasa compatible with the idea of an "old-new land" involved the effacement of the country's Arab heritage, which was incompatible with the image of the country as desolate and barren. At the same time, the Zionist project involved the appropriation of local myths and symbols – such as Jaffa oranges, prickly pear hedges and olive trees. In the same manner, the concept of an "Arab house" was appropriated and transformed into a real-estate asset, a physical envelope emptied of its original residents.

This process of appropriation and adoption was also given expression in the regional movement in Israeli architecture, which attempted to identify a *genus loci* in order to recreate an imaginary, local Jewish past.¹ This attempt,

היה גם ביטוי בזרם ה'ירגיונליסטי' באדריכלות הישראלית, שניסה לזהות את רוח המקום (genus loci) מתוך רצון להבנות לארץ עבר מקומי מזרחי-יהודי מדומיין¹. ניסיון זה, שגם עליו ניתן כיום להתרפק בנוסטלגיה, נעלם בשטף של האדריכלות המודרנית, ובהמשכה הנוכחי בזרם של האדריכלות הגלובלית חסרת הסממנים המקומיים. חוסר ההכרה בתפיסת רצף הזמן וזיהוי של העקבות והתוספות שהזורה והתרבויות הקודמות שאירו בארץ מביאים איתם זלזול מובנה לערכי נוף ומורשת, גם כשאלה נוגעים להיסטוריה קרובה. הפרויקט ההתיישבותי המתרחש ב'ארץ הריקה' מתאר את עצמו כמנותק מן המקום עצמו, כחלק ממהלך של גאולה (גאולת הקרקע), או כיצירה אי פורח בשממה², ומחזק בכך את חוסר הקשר לאתר עצמו ולמה שכבר קיים בו. ההתיישבות ראתה את עצמה כממשתתפת בפרויקט של 'המקום הגדול'³ של האידיאולוגיות והחזון, ובתוך כך התנתקה בפועל מ'המקום הקטן' היומיומי, הספון במורשת אחרת ובמסורות שהביאו איתם גם המהגרים החדשים לארץ. תופעה זו, שלא מקנה חשיבות לשימור של מה שכבר קיים על פני השטח, יכולה, אולי, להסביר גם את יצר ההרס העצמי של הפרויקט הציוני; בהיותו חלק מהפרויקט המודרני, מובנית בו יכולת להרס של מורשת קודמת, אך גם להרס יצירתי שלו עצמו⁴. יצר הרס זה הביא לכך שבשדרות רוטשילד, למשל,

יעקובי, "המקום השלישי": ארכיטקטורה, לאומיות והמבט הפוסט-קולוניאלי, תיאוריה וביקורת 30 (אביב 2007), מכון ואן ליר, ירושלים.

2 Yael Zerubavel, In *Desert Cliche: Israel Now — Local Images* (exh. cat.), Miami Beach, FA: Bass Museum of Art, 1996.

3 For further discussion see Zali Gurevitch, *About Place: Israeli Anthropology*, Alpayim 4, 1991 [Hebrew].

3 להרחבה ראו: זלי גורביץ, על המקום, אנתרופולוגיה ישראלית, אלפיים 4, 1991.

4 A term coined by geographer David Harvey to define the element of destruction built into the modernist movement. See Harvey, *The Urban Experience*, Oxford: Blackwell, 1989.

4 מונח של הגיאוגרף דייוויד הרוי, המגדיר את מרכיב ההרס המובנה בתנועה המודרנית, מתוך *The Urban Experience*, Blackwell Oxford: Blackwell, 1989

which itself may be viewed nostalgically from today's perspective, was obliterated by an avalanche of modernist architecture – which has, in turn, led to a contemporary global architecture devoid of local characteristics.

Such disregard for temporal continuity and for the traces left by earlier generations and cultures, results in a structured disavowal even of natural and architectural vestiges relating to the recent past. The Zionist project saw itself as unfolding in an "empty country," to which it had come to "redeem the land" and "make the desert bloom²; in this manner, it further distanced itself from the country's existing reality. Focused on implementing an overarching ideological vision,³ the Zionist settlement project detached itself from the microcosm of quotidian life – both from the Palestinian heritage and from the traditions brought to the country by new Jewish immigrants. This disregard for the preservation of what already exists may perhaps also explain the self-destructive urge inherent to the Zionist project itself: as part of a larger modernist project, it not only destroyed a previously existing heritage, but also engaged in "creative self-destruction."⁴ It was this urge that led, for instance, to the destruction of all the original houses that formed the nucleus of Tel Aviv's first neighborhood, Ahuzat Bayit, just several years after it was constructed along Rothschild Blvd.⁵

The current popularity of preservation plans, especially those pertaining to Tel Aviv, is based on

הגרעין הראשון של 'אחוזה בית' בתל-אביב, לא נותר וולו אחד מהבתים המקוריים, מספר שנים מועטות לאחר הקמתו.⁵

שימור המורשת הבנויה, הזוכה לפופולאריות רבה דווקא בתל-אביב, נובע מהתחושה הציבורית, הלא מדויקת, כי לחל אביב – כעיר שנולדה מן החולות – אין חלק בהיסטוריה ובקונפליקט הישראלי-פלסטיני. האובדן המכוון של הרצף הגיאוגרפי-היסטורי מביא איתו עיוורון שאינו מאפשר לראות את תל-אביב גם כתולדה של שיח מוניסי, גריישה, סרונה, סומייל, או מנשה, ואפילו לא של יפו הוותנה. תל-אביב מוצגת כעיר שצמחה מן החולות, או כפי שנעמי שמר הגדירה, כעיר לבנה שנולדה "מקצף גל ועננה" (כל הציבור מצטרף כאן בשיירה), המאפשרת להבנות במציאות היומיומית הקשה מקום מיתולוגי אחר – לבן, נוצץ ושאינו מפסיק לנוע.⁶

ההשכחה המובנית של המורשת הפלסטינית של תל-אביב נטועה היטב במערכת הערכים ההגמונית בישראל, זו הרואה בזיכרון המורשת הערבית הבנויה, ובעיקר בזיכרון ה'נכבה', זיכרון מאיים שאיננו רלבנטי לציבור היהודי בארץ. שלילת המקום הגיאוגרפי על משמעותו הערבית-מזרחית החבטאה במגמה למחוק מהמפות, לא רק את הישובים הפלסטיניים שנהרסו, אלא גם את כל סביבתם הנופית. לא רק הכפרים הפלסטיניים נמחקו מן המפות ונהרסו

5 On this subject, see also Esther Zandberg's article on the destruction of the Mivtahim sanatorium in Zichron Ya'akov, "60,000 Square Meters in the Name of Culture," *Ha'arets*, April 1, 2008 [Hebrew].

5 לנושא זה ראו גם את מאמרה של אסתר זנדברג בעיתון הארץ, על הרס בית ההבראה 'מבטחים' בזיכרון-יעקב: "60 אלף מ"ר בשם החרבות".

6 For further discussion see Alona Nizan-Shiftan, "Whitened Houses," in *Theory and Criticism* 16, Spring 2000; and Sharon Rothbard, *Black City, White city, Tel Aviv: Babel*, 2005.

6 ראו: אלונה ניצן שיפטן, "בתים מולבנים", תיאוריה וביקורת 16 (אביב 2000): שרון רוטברד, עיר לבנה, עיר שחורה, בבל, 2005.

7 Yael Zerubavel, *Recovered Roots, Collective Memory and the Making of Israeli National Tradition*,

the rather imprecise public perception of Tel Aviv as a city that sprung up out of the sand dunes, and which is thus detached both from the historical past and from the Israeli-Palestinian conflict. The city's intentional detachment from its geographical and historical continuum results in a form of blindness – an inability to recognize Tel Aviv's relationship to the Arab villages Sheikh Munis, Sarona, Sumeil and Manshiye – or even to Jaffa, out of which it grew. Instead, Tel Aviv is presented as a city that grew out of the sand dunes – a white city that had sprung up, as songwriter Naomi Shemer wrote, "out of foaming waves and clouds." In the context of a difficult daily reality, the city has been constructed as a mythological entity that emerged ex nihilo – white, luminescent, in constant motion.⁶

The structured forgetting of Tel Aviv's Palestinian heritage is well rooted in Israel's hegemonic value system, which sees commemoration of the concrete physical remainders of the Arab past, and especially of the Nakba, as both threatening and irrelevant to the country's Jewish population. This denial of an existing geographical reality, with its Arab and Middle Eastern resonances, was given expression in the intentional erasure and physical destruction of Palestinian villages and towns, but also of the surrounding landscape: ravines, hills and wells were given new Hebrew names, with the intention of forging an imaginary continuum between the biblical past and the Zionist settlement project.⁷

בפועל, אלא גם כל סביבתם הפיזית: הוואדיות, ההרים והבארות עברו תהליך 'עברות' של שמותיהם שנועד ליצור את אותו רצף דמיוני בין תקופת התנ"ך להתיישבות החדשה בארץ.⁷ למרות הניסיונות לאלף את הנוף הכפרי והעירוני ולטעת יערות על שרידי כפרים, או לכפות בנייה מודרנית חדשה על הערים הפלסטיניות ההרוסות, תמיד נותרים שם חורים, פצעים פתוחים וכישלונות תכנוניים, המשאירים בורות של זיכרון החוזר ועולה מן המודחק באתרים אלה. העיר ההיסטורית בחיפה ובטבריה, או ביפו, לוד ורמלה, ממחישה את הניסיון והכישלון למחוק לחלוטין את המורשת הפלסטינית הבנויה מתוך ניסיון להמציא את הנוף הישראלי מחדש. אתר הכפר לוביה, זה הטמון כיום מתחת ליער לביא, באזור צומת גולני, הוא דוגמה אופיינית למציאות של "אתר זיכרון"⁸ של 418 הכפרים הפלסטיניים שנהרסו לאחר מלחמת השחרור. שרידי הצמחייה הישנה של לוביה מבצבצים מבין העצים בתוך יער האורנים שניטע על-ידי הקרן הקיימת לישראל, זאת אף שמבני הכפר נמחקו לגמרי מהשטח (תמונה 1).

את הסיבות לכישלון האורבני של העיר התחזית בחיפה (תמונה 2) יש לייחס לא רק לתכנון לקוי או חסר כישרון, אלא גם לניסיון לשנות רקמה עירונית ישנה ואורגנית של עיר

Chicago and London: University of Chicago Press, 1995, and Meron Benvenisti, *Sacred Landscapes, the Buried History of the Holy Land Since 1948*, Berkeley, CA: University of California Press, 2000.

⁸ "Realms of Memory" is the term used by Pierre Nora to define contemporary expressions of collective memory. See Pierre Nora, "Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire," in *Representations*, 26, Spring, 1989, pp. 7-24.

⁸ אתר זיכרון הוא מונח בו משתמש פייר נורה בניסיונו להגדיר את הביטוי הנוכחי של עוגני הזיכרון הקיבוצי. ראו חרגום ב: פייר נורה, 'בין זיכרון להיסטוריה, מחוזות הזיכרון', *Le Lieux de Mémoire* (Memoire) זמנים, גיליון 45, 1993.

Despite such attempts to tame both rural and urban landscapes – planting forests on the remainders of Palestinian villages and imposing modern building projects on destroyed Palestinian cities – there always remain planning failures, gaps and open wounds out of which repressed memories surge up. The historical areas of Haifa, Tiberias, Jaffa, Lod and Ramle all give concrete form to the attempt – and failure – to entirely destroy the Palestinian heritage of these cities, and to reinvent the Israeli landscape.

The former site of the village Lubia, which is buried today under the Lavie forest in the Golani Junction area, is a typical example of the "realms of memory"⁸ commemorating the 418 Palestinian villages destroyed following the Israeli War of Independence. Although the village itself has been entirely destroyed, prickly pear hedges, olive and almond trees are still scattered among the pine trees planted by Jewish National Fund (fig. 1).

One of the reasons for the failed urban planning of downtown Haifa (fig. 2) is similarly due not merely to faulty planning, but to the forced attempt to change the organic fabric of a multilayered city by means of one-dimensional urban planning. Lubia's surviving olive and almond trees refuse to partake of the modern order imposed on their surroundings, are identical in terms of their effect to the vestiges of Arab buildings that remain visible in downtown Haifa. Both the trees and the

רב־שכבתית באמצעות תכנון מודרני חד־ממדי. עצי הזית והשקד בלוביה, המבצבצים בין שורות האורנים ומסרבים להיכנס לסדר המודרני, זהים באפקט שלהם לשרידי המבנים הערביים שנוותרו בעיר התחתית בחיפה. אלה וגם אלה אינם משתלבים בגריד המודרני החדש ומעידים על כך שמחיקה טוטלית היא בלתי־אפשרית.

הניסיון הלא מוצלח להכניס אתרים אלה לתוך הסדר המודרני מעיד גם על קיומה של אופציה לתכנון אחר; זהו תכנון בקנה־מידה מקומי וקטן, הכולל בתוכו תוספות בניה ומאתגר את הפרויקטים הגדולים – ולרוב גם המכוערים – שמונחתים באתר. אילוף המרחב נכשל ואיתו נוצר מה שניתן להגדיר גם כ'מרחב שימור שלישי'; זהו מרחב המתייחס פיזית ותרבותית להגדרתו של הומי באבה (Bhabha 1994) את 'המרחב השלישי' כמקום בו הדיאלוג בין בעלי הכוח לבין הנשלט יוצרים שיח שלישי חתרני בו שותפים שניהם.

מרחב שימור שלישי זה משלב מחדש גם את המורשת של הקהילות שלא ניתן להן ייצוג במרחב כחלק משיח התכנון הנוכחי, גם אם רשויות התכנון אינן תומכות בכך באופן גלוי⁹. יפו ושדרות ירושלים שבחוכה מהוות דוגמא

נוספת למרחב שימור שלישי. אזור שדרות ירושלים ביפו אינו נתפס בעיני הציבור כמרקם הראוי לשימור עירוני כולל, כמו זה של העיר הלבנה בתל־אביב. המבנים לאורך השדרה

Fig. 1: Vestiges of Lubia in the Lavie Forest: prickly pear hedges and almond trees may be glimpsed between the rows of pine trees.

תמונה 1: שרידי לוביה ביער לביא: שיחי הצבר ועצי השקד מבצבצים בין שורות האורנים.

1

buildings are unable to integrate into the new modernist grid, thus attesting to the impossibility of total erasure. The unsuccessful attempt to impose a modernist order upon these sites also points to the existence of another model of urban planning: this alternative model is implemented on a small, local scale; it includes building additions, while challenging the imposition of large-scale (and often ugly) projects upon the site. The taming of the sites is thus undermined, leading to the creation of what may be termed a "third sphere of preservation." Such a sphere relates, both physically and culturally, to Homi Bhabha's definition of a "third sphere" (Bhabha 1994); it refers to a site in which the dialogue between those in power and those that are being

⁹ For further discussion see Toby Fenster, "Memory, Belonging and Spatial Planning in Israel," *Theory and Criticism* 30, Spring 2007, Van Leer Jerusalem Institute (Hebrew).

⁹ ראו מאמרה של טובי פנסטר, 'זיכרון, שייכות ותכנון מרחבי בישראל', תיאוריה וביקורת 30 (אביב 2007), מכון ואן ליר, ירושלים.

Fig. 2: Downtown Haifa.

תמונה 2: העיר החתומה
בחיפה.

2

עודם קיימים ברובם, אך הזיכרון של העיר הפלסטינית התוססת שהיחה במקום נותר נחלתה של הקהילה הפלסטינית בלבד, בישראל ובתפוצות. שדרות ירושלים של היום כבר הספיקו לשנות את שמן שלוש פעמים מאז הקמתן. השדרה העירונית ביפו, אשר הוקמה על-ידי חסן בק במהלך מלחמת העולם הראשונה (1915) כפרויקט מודרני וראווני, נקראה על שם ג'מאל פאשה והחליפה את שמה שנתיים מאוחר יותר, עם הכיבוש הבריטי, לשדרות המלך ג'ורג' החמישי (תמונה 3).

controlled creates a subversive third dialogue, to which they are both partners.

This sphere of preservation reintegrates into the public sphere the heritage of communities that are not currently part of official urban plans, even if this tactic is not openly supported by the authorities.⁹

Jaffa's Jerusalem Blvd. constitutes an additional example of a third sphere of preservation. To a large part of the public, this area does not appear worthy of a master preservation plan like that created for Tel Aviv's White City. Although most of the boulevard's historical buildings have survived, the memory of the ebullient Palestinian city that once existed there is preserved solely by the Palestinian community in Israel and abroad.

Jerusalem Blvd. today has already been renamed three times since it was created by Hassan Beck during the First World War (1915). Initially, this ostentatious modern project was named after the ottoman commander Jamal Pasha. Following the British conquest of the country two years later, its name was changed to King George V Blvd. (fig. 3).

The Nuzha neighborhood that developed around the boulevard during the British Mandate was the city's secular and administrative center. The buildings in this neighborhood included Jaffa's Town Hall, court building and central post office, as well as the British cavalry stables and residences for members of the British administration.

Fig. 4: King George Blvd. in Jaffa during the 1940s

תמונה 4: שדרות המלך ג'ורג' החמישי ביפו, שנות ה-40.

Fig. 4: The fountain on King George Blvd during the 1940s. Jaffa's Town Hall and the Faruk and Alhambra cinemas are in the foreground. The water tower and municipal stables are in the background.

תמונה 4: המזרקה בשדרות המלך ג'ורג' בשנות ה-40. בחזית מבנה עיריית יפו ובחזית הקולנוע פארוק ואלהמברה. ברקע הצילום, מגדל המים והאורות העירוניות.

10 The building in the foreground is Jaffa's Town Hall. Adjacent to it is the Faruk cinema, followed by the Alhambra cinema. To the right is the destroyed water tower, and below it the municipal stables that currently serve the Tel

4

During the 1940s, it became a culture and leisure center and home to the Alhambra, Nabil and Farouk cinemas, and to numerous cabarets, cafes, soccer clubs, newspaper publishers and hotels (fig. 4).¹⁰ A visit to Jaffa's cultural center was a routine stop on the itineraries of renowned singers like Umm Kulthum and Abdul Wahab, who traveled on tour from Cairo to Beirut.

Following the foundation of the Israeli state, and the creation of the Tel Aviv- Jaffa municipality, the boulevard's name was changed a third time to Jerusalem Blvd., and King George's name was transferred to a street in Tel Aviv. The status of the boulevard, where new Jewish

3

שכונת נוזהה, שנבנתה סביב השדרות, התפתחה בתקופת המנדט כמרכז החילוני והאדמיניסטרטיבי של העיר יפו. המבנים בשכונה כללו את עיריית יפו, בית המשפט, הדואר המרכזי, וארוות לחיל הפרשים ומגורים לאדמיניסטרציה הבריטית. בשנות הארבעים נבנו באזור זה גם מוסדות תרבות ובילוי כמו בחי הקולנוע אלהמברה, פארוק ונביל, קברטים, בחי קפה, מועדוני כדורגל, מערכות עיתונים, בחי מלון ועוד (תמונה 4)¹⁰. המרכז התרבותי ביפו היה תחנה מקובלת במסלול שבין קהיר לביירות, ואמנים כמו אום כולתום ועבד אל-וואהב עצרו בו במסעות הופעותיהם. לאחר קום המדינה וחיבורה המוניציפאלי של יפו לתל-אביב, הוחלף שם השדרה בשלישית לשדרות ירושלים. שמו של המלך ג'ורג' הועבר

לרחוב התל-אביבי, והשדרה בה שוכנו עולים חדשים התדרדרה במעמדה בעיני הציבור ומקבלי ההחלטות. למרות איכותיותו האורבנית, לא השתקם אזור השדרה עד היום, ונראה כי ביחד עם התרוקנות שכונת נוזהה מתושביה הפלסטיניים, התרוקן גם הרחוב, כמו יפו כולה, מהעירוניות המוכלת בו¹¹.

תפיסת המחיקה של היסטוריות לא נוחות הועברה, לאחר קום המדינה, אל המקום של 'האחר המהגר' – העולים החדשים, כדוגמת הבולגרים – אשר יושבו בשררות ירושלים ושימרו בה את מנהגיהם ואת חיי הקהילה שלהם. גם אלה לא נחשבים עדיין כבעלי זכות להיות מיוצגים במנגנון השימור שהתמקד עד היום בתקופה של ראשית ההתיישבות הציונית ובמאבק על הקמת המדינה.¹²

במצב הנוכחי, הניסיון לייצר את 'המרחב הלאומי הישראלי המטוהר'¹³ נערך בשני מישורים, זה של המרחב הפיזי וזה של מרחב הזיכרון. הבעיה של אי-הכרה בלגיטימיות של 'המרחב הפלסטיני' לא נוגעת אך ורק לזיכרון העבר הפלסטיני המקומי, אלא גם למצב הממשי בהווה של חלק מהאזרחים הערבים בישראל, אשר סובלים מאפליה תכנונית. תושבי הישובים הבדואיים חסרי ההכרה בנגב, או תושבי הישובים הערביים אשר נאלצים לבנות מבנים ללא היתרים, בהעדרן של תכניות סטטוטוריות

Aviv municipality's gardening department.

10 המבנה בחזית התמונה הוא מבנה עיריית יפו וצמוד אליה קולנוע הקיץ פארוק ולאחריו קולנוע אלהמברה. בצד ימין נראים מגדל המים שנהרס ומתחתיו האורות העירוניות המשמשות כיום את מחלקת הגינון בעיריית תל-אביב.

11 On the negation of Palestinian urbanism, see Manar Hassan's article "The Destruction of the Palestinian City and the Battle Against Remembering," which addresses the intentional forgetting of the Palestinian city as characteristic of both the Zionist and the Palestinian discourses. This latter discourse focuses instead on the village as the locus of Palestinian collective memory. *Theory and Criticism* 27, Van Leer Jerusalem Institute, Fall 2005.

11 בעניין שלילת העירוניות הפלסטינית, ראו מאמרה

immigrants were now housed, deteriorated in the eyes of both decision makers and the public. Despite its unique urban qualities, this area has yet to be rehabilitated: once the neighborhood was emptied of its Palestinian residents, it seems, the boulevard – like Jaffa in its entirety – lost its special urban character.¹¹

The same attitude towards the erasure of uncomfortable historical memories was transferred, following the establishment of the state, to the "immigrant others" – new immigrants such as the Bulgarian Jews sent to live on Jerusalem Blvd., where they preserved their customs and community life. Yet even they are not considered worthy of representation; to this day, the preservation mechanism has continued to focus on the early period of the Zionist settlement project, and on the struggle for the establishment of the state.¹²

At present, the attempt to create a "purified" national Israeli sphere¹³ is taking place in two different realms – that of physical space and that of memory. The refusal to recognize the legitimacy of the "Palestinian sphere" does not relate only to the memory of the local Palestinian past, but also to Israel's Arab citizens, who continue to suffer from planning discrimination. Members of the unrecognized Bedouin villages in the Negev desert, or residents of Arab villages who are constrained to build without permits in the absence of approved statutory plans, are all too familiar with planning discrimination; they have no need for

theoretical explanations about the relationship between politics, planning and human rights.¹⁴ These citizens are constantly threatened by the possible destruction of their homes, and are well aware of the political underpinnings of the building restrictions imposed on Arab villages. As one may conclude from published statements by Israeli decision makers, Israel's Arab citizens are viewed as a "demographic problem," and their towns and villages are seen as an "uncontrolled encroachment into the national sphere." It is this approach that has led to "national missions" such as the creation of new Jewish towns in the Galilee during the 1980s, or the granting of large tracts of agricultural land to Jewish families in the Negev desert. The urge to erase the existing Palestinian sphere is combined with the urge to erase the traces of Israel's Arab heritage.

Yet this model of preservation, which has served as an elitist social tool for constructing a one-dimensional realm of memory, may also serve as a tool for change: a redefinition of preservation may serve to encourage the addition of new layers to the existing environment, and the representation of all the communities that have left their imprint on a given place.¹⁵ Such a preservation model would enable the development of existing sites not only by preserving their physical nucleus, but also by allowing for the identification, within the urban fabric, of the traces of all previous periods, without erasing or destroying them.

82

של מנאר חסן 'חורבן העיר הפלסטינית והמלחמה בזיכרון', המחייח להשכחת העיר הפלסטינית כמאפיינת גם את השיח הציוני וגם את זה הפלסטיני. שיח זה מדגיש אך ורק את הכפר כמוקד המובנה של הזיכרון הקולקטיבי הפלסטיני. תיאוריה וביקורת 27 (סתיו 2005), מכון ואן ליר, ירושלים.

12 During this period, the Iraqi community similarly gathered at the Noach Café to preserve its "Arab" musical tradition, which stood out in contrast to the popular Israeli music of the 1950s. For further discussion see Inbal Perlson, *A Great Joy Tonight*, Tel Aviv: Resling, 2006.

12 דוגמה נוספת לכך הם חברי הקהילה העיראקית, אשר שימרו בקפה 'נוח' את המסורת המוסיקלית הערבית שלהם, בניגוד לזרם המקובל בזמר העברי של שנות החמישים. להרחבה ראו: ענבל פרלסון, שמחה גדולה הלילה, רסלינג, 2006.

מאושרות, מכירים מגוף ראשון מהי אפליה תכנונית, מבלי שיזדקקו לכל הסבר תיאורטי על הקשר הקיים בין פוליטיקה, תכנון וזכויות אדם¹⁴. תושבים אלה, הנמצאים תחת איום של צווי הריסה למבנים בהם הם גרים, ערים גם למשמעות הפוליטית של מדיניות תכנונית מגבילה וחוסמת, השלטת בממסד הישראלי בנוגע ליישובים הערביים. כפי שניתן להסיק מהתבטאויות של מקבלי החלטות, האזרחים הערבים בישראל נתפסים כ'בעיה דמוגרפית', ויישוביהם כ'זחילה בלתי מבוקרת' לתוך המרחב הלאומי. על רקע זה צומחים גם 'מבצעים לאומיים' כמו 'ייהוד הגלילי' בשנות השמונים של המאה הקודמת, והקמת חוות הבודדים והיישובים היהודיים החדשים בנגב כיום. הדחף למחיקה של המרחב הפלסטיני מתלכד עם הדחף למחוק את הסממנים של המורשת הערבית בישראל.

השימור, זה אשר שימש עד היום ככלי חברתי אליטיסטי להבניית זיכרון חד-ממדי של המרחב, יכול לשמש גם אחד מכלי התיקון על-ידי הגדרת מחדש כאחד מהכלים המעודדים תוספות של שכבות חדשות על גבי הקיים, וכמייצג את כל ההקילות שהשאיירו את חותמן במקום¹⁵. האפשרות להוסיף ולפתח על אתר קיים, לא רק שהיא משמרת את הנכס הפיזי אלא היא גם מבטיחה אפשרות לזהות במבנה וברקמה העירונית את עקבותיהן של כל התקופות הקודמות, ללא צורך בהריסה ומחיקה.

13 This term is borrowed from David Sibley, 1998. For further discussion of purifying the public sphere of Arab characteristics see Jacobi, 2007.

13 מונח המבוסס על דיוויד סיבלי (Sibley, 1998). להרחבה בעניין טיהור המרחב מטמננים ערביים, ראו: חיים יעקובי לעיל.

14 For a further discussion of the relations between politics, planning and human rights see the website of the Bimkom organization, www.bimkom.org

14 להרחבה על הקשר הקיים בין פוליטיקה, תכנון וזכויות אדם, ראו אתר עמותת 'במקום'. www.bimkom.org

15 For further discussion, see the website of the International Scientific Committee on Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites, the organization that advises UNESCO on choosing World Heritage Sites: <http://icip.icomos.org/ENG/home.html>

15 להרחבה, ראו אתר הוועדה המדעית לפרשנות ותצוגה ב'איקומוס', הארגון המייצג לאונסקו בבחינת אחרי מורשת עולמית **83** <http://icip.icomos.org/ENG/home.html>